

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОЯВИ НАСИЛЬСТВА

НАУМЕНКО Марія Вікторівна - викладач, аспірант кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: 0009-0005-4888-6554

УДК 347.6

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2025.1.28>

Розглянуто заходи і способи цивільно-правової відповідальності за прояви насильства. Розкрито поняття заходів та способів цивільно-правової відповідальності за прояви насильства.

Визначено цивільно-правову відповідальність за вчинення правопорушення від прояву насильства, підкреслено, що в подібних правовідносинах застосовується договірна та деліктна відповідальності, яка складається зі шкоди, протиправної поведінки, причинного зв'язку між ними та вини. Розкрито зміст цих категорій.

Узагальнили досвід цивільно-правової відповідальності за прояви насильства в країнах Європи та світу, а також окреслили можливі способи його імплементації в сучасне законодавство.

Проведено аналіз наукових джерел та норм цивільного законодавства щодо підстав цивільно-правової відповідальності за прояви насильства.

Отже, звернення до проблем заходів та способів цивільно-правової відповідальності за прояви насильства повинно прискорити адаптацію вітчизняного права до моделей, що склалися у світі, українська цивілістика потребує послідовного дослідження заходів та способів щодо виникнення цивільно-правової відповідальності за прояви насильства.

Ключові слова: національне та міжнародне законодавство, юридична відповідальність, цивільно-правова відповідальність, охорона та захист прав.

Постановка проблеми

Одним з основних показників демократичної та правової держави є те, наскільки ефективно в країні здійснюється захист прав осіб постраждалих від прояву насильства. Проблема щодо застосування цивільно-правової відповідальності за прояви насильства навіть попри війну, не втратило своєї актуальності. Охороняти права осіб постраждалих від прояву насильства по-кликаний, перш за все, механізм юридичної відповідальності. Цивільно-правова відповідальність посідає в цьому механізмі. Особливе місце в цьому механізмі посідає цивільно-правова відповідальність, у зв'язку зі своєю природою і тим, що вона виникає в різноманітних сферах життєдіяльності, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Об'єктом дослідження є коло суспільних відносин, пов'язаних із цивільно-правовою відповідальністю за прояви насильства.

Предметом дослідження є нормативно-правова база, наукові дослідження та судова практика, у яких розкриваються проблемні аспекти застосування цивільно-правової відповідальності за прояви насильства.

Стан дослідження проблеми

Окремі аспекти цивільно-правової відповідальності за прояви насильства досліджувалися зокрема: В. К. Антошкіної, І. О. Бандурка, В. І. Борисової, В. С. Гопанчука, А. Б. Гриняка, О. В. Дзери, А. І. Довгалевської, Ю. М. Жорнокуй, В. І. Кисіля, В. О. Кожевнікової, О. О. Кота, Л. В. Кра-

сицької, В.А. Кройтор, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця, В. П. Маслової, О. В. Михальнюк, Простибоженка, З. В. Ромовської, О. В. Синегубова, Р. О. Стефанчука, М. О. Стефанчука, В. І. Труби, О. О. Ульяненко, Є. О. Харитоновна, С. Я. Фурси, Ю. С. Червоного, Я. М. Шевченкота, О.А. Явор інших., однак попри широке коло наукових досліджень у сфері цивільно-правової відповідальності за прояви насильства залишається малодослідженими та потребують теоретичного уточнення та обґрунтування.

Разом з тим, варто зауважити про те, що зарубіжний досвід цивільно-правової відповідальності за прояви насильства досі мало досліджений, що потребує здійснення подальших наукових пошуків у цій царині.

Мета і завдання дослідження

Визначення цивільно-правової відповідальності за прояви насильства, для досягнення зазначеної мети передбачено розв'язати наступні завдання:

- розкрити поняття цивільно-правової відповідальності її способів;
- охарактеризувати заходи та способи цивільно-правової відповідальності та їх співвідношення;
- з'ясувати підстави та умови виникнення цивільно-правової відповідальності за прояви насильства;
- розкрити право на відшкодування кривдником майнової і моральної шкоди;
- висвітлити досвід цивільно-правової відповідальності за прояви насильства в країнах Європи та світу, а також окреслити можливі способи його імплементації в нашій державі.

Методологія дослідження

Для досягнення поставленої мети використано сукупність таких методів наукового пізнання: метод аналізу, синтезу, дедукції, порівняльний метод, а також системно-структурний метод.

Методи аналізу, синтезу та дедукції дозволяють охарактеризувати цивільно-правову відповідальність у системі заходів та способів захисту права потерпілої особи від прояву насильства. Відокремити підстави виникнення порушення права потерпілої особи від прояву насильства.

Порівняльний метод застосовуємо для дослідження зарубіжного та національного законодавства.

Системно-структурний метод дозволить сформулювати заходи та способи цивільно-правової відповідальності за порушення права потерпілої особи від прояву насильства.

Виклад основного матеріалу

Питання цивільно-правової відповідальності завжди привертало до себе увагу з боку теоретиків права, тому воно, і на сьогодні є дуже багатограним і складним правовим явищем. Варто зазначити, що не існує єдиної позиції щодо тлумачення поняття цивільно-правової відповідальності, отже, це досі залишається предметом наукових дискусій.

Норма, що б закріплювала визначення поняття таке, як «цивільно-правова відповідальність» у цивільному законодавстві України відсутня. Це можна пояснити тим, що на сьогодні «цивільно-правова відповідальність» є абстрактною науковою категорією, на якій засновані різні конструкції і інститути цивільного законодавства. Наявність великої кількості розуміння цієї категорії обумовлюється використанням терміна «відповідальність» у різних цілях, що суттєво впливає з сутності цієї правової категорії [1, с. 247].

У юридичній літературі при розгляді питань цивільно-правової відповідальності загальноприйнятим є виділ загальних умов цивільно-правової відповідальності, які поділяють на позитивні та негативні. Позитивними називають ті умови, наявність яких доводиться заінтересованою особою (потерпілим-позивачем). До таких умов належать шкода та зв'язок, здебільшого причинний між поведінкою правопорушника та шкодою. Негативними умовами вважають умови, відсутність яких доводиться заінтересованою особою (правопорушником – відповідачем) для запобігання настанню цивільно-правової відповідальності. До таких умов відносять протиправність діяння та вина [1, с. 372].

Заходами цивільно-правової відповідальності за прояви насильства є цивільно-

правові санкції – передбачені законом майнові заходи державно-примусового характеру, що застосовуються судом до правопорушника (кривдника) з метою компенсації майнових втрат потерпілої особи (жертви) та покладають на правопорушника несприятливі майнові наслідки правопорушення [9, с.18]. Це визначення потребує уточнення, врахувавши можливість самостійної реалізації сторонами заходів відповідальності без втручання юрисдикційних органів і застосування державного примусу. З урахуванням цього заходи цивільно-правової відповідальності за прояви насильства можна визначити як види цивільно-правових санкцій, що визначають зміст охоронних правовідносин між правопорушником (кривдником) і потерпілою особою (жертвою), та передбачають певний спосіб реалізації функцій цивільно-правової відповідальності шляхом покладення на правопорушника (кривдника) обов'язку відшкодувати заподіяну ним шкоду, а в окремих випадках – зазнати інших обмежень майнового чи особистого характеру.

У законодавстві не вживається визначення «заходи відповідальності», натомість існують переліки способів захисту цивільних прав, які включають у себе і заходи цивільно-правової відповідальності за прояви насильства. Визначення заходів відповідальності і способів захисту цивільних прав подібні між собою. Способи захисту цивільних прав визначають як передбачене законом і забезпечене силою державного примусу правовідношення, яке настає в результаті вчинення домашнього насильства і виражається в обов'язку кривдника понести додаткові обмеження майнового характеру з метою найбільш повного відновлення або компенсації порушених прав постраждалої особи [12, с. 22].

Варто зазначити, що визначення заходів цивільно-правової відповідальності і способів захисту цивільних прав подібні між собою. Способи захисту цивільних прав визначають як дії фактичного чи юридичного характеру, які можуть бути спрямовані на попередження або припинення порушення цивільного права та інтересу, усунення наслідків таких порушень, а також на віднов-

лення, виникнення, зміну та припинення або здійснення цивільних прав у разі їх порушення [10, с. 133]; як нормативно визначені заходи, які особа вправі застосовувати з метою відновлення порушених прав та припинення дії, що порушує такі права [11, с. 66].

Заходи цивільно-правової відповідальності за прояви насильства слід розглядати як різновид способів захисту цивільних прав. Кожен захід цивільно-правової відповідальності є нічим іншим, як санкцією за вчинене цивільне правопорушення, а застосування будь-якої цивільно-правової санкції, у свою чергу, постає як форма реалізації окремого способу захисту цивільних прав [13, с. 69].

Усі заходи цивільно-правової відповідальності, як способи захисту цивільних прав, можна поділити на загальні (універсальні) та спеціальні. До загальних належать заходи відповідальності, які застосовуються за порушення будь-яких суб'єктивних цивільних прав. Загальні заходи цивільно-правової відповідальності передбачені ч.2 ст. 16 ЦК України. До них належать: відновлення становища, яке існувало до порушення; зміна та припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди тощо. Спеціальні заходи цивільно-правової відповідальності можуть застосовуватися лише за порушення прав від прояву насильства. (терміновий заборонний припис стосовно кривдника; обмежувальний припис стосовно кривдника; взяття на профілактичний облік кривдника та профілактична робота, яку з ним проводять; проходження кривдником спеціальних програм).

Застосування спеціальних заходів цивільно-правової відповідальності за прояви насильства в українському законодавстві значною мірою є наслідком інтеграції України в міжнародні системи захисту прав від прояву насильства.

Також щоб визначити умови цивільно-правової відповідальності, глава 82 ЦК України регламентує основні умови цивільно-правової відповідальності, що виникає із заподіяння шкоди. Цивільно-правова від-

повідальність за скоєння домашнього насильства відповідно до ст. 1166 ЦК України настає за наявності таких складових: а) наявності завданої шкоди; б) протиправної поведінки кривдника; в) причинного зв'язку між шкодою і протиправною поведінкою кривдника [2].

Особа, яка є постраждалою особою від домашнього насильства, має право на відшкодування кривдником майнової і моральної шкоди. Так, як закріплено у частині 1 статті 1166 ЦК України, майнова шкода, спричинена неправомірними рішеннями, діями або бездіяльністю особистим майновим правам фізичної чи юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної чи юридичної особи, відшкодовується особою, яка її нанесла [2].

Відшкодування майнових збитків у порядку цивільного судочинства здійснюється за приписами ст. 22 ЦК України, згідно з якими особа, якій завдано збитків внаслідок порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. При цьому збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала внаслідок знищення чи пошкодження речі, а також витрати, які особа здійснила або мусить здійснити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які за звичайних обставин особа могла б реально отримати, якби не було порушене її право (упущена вигода). Збитки компенсуються в повному обсязі, якщо договором чи законом не встановлено відшкодування в меншому чи більшому обсязі [2].

Згідно зі статтею 23 ЦК України моральна шкода полягає:

1) у фізичному болю і стражданнях, яких фізична особа зазнала внаслідок каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я;

2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала внаслідок протиправної поведінки стосовно неї самої, членів її сім'ї або близьких родичів;

3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала внаслідок знищення чи пошкодження її майна;

4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної чи юридичної особи [2]. Законодавець не встановлює критеріїв визначення розміру від-

шкодування моральної шкоди, тому на практиці створюються труднощі, оскільки відсутні критерії визначення розміру відшкодування моральної шкоди та загального методу кількісної оцінки розміру відшкодування. Проблема відшкодування моральної шкоди виникає через негрошовий характер, а тому її не можна вираховувати за допомогою коштів чи застосовувати інший ціннісний еквівалент. Загалом, визначаючи розмір відшкодування моральної шкоди, враховуються критерії справедливості і розумності [3, с. 53].

Аналіз міжнародного досвіду відшкодування шкоди – це не щось притаманне лише українському праву. Ця категорія цивільного права є універсальною. І оскільки римське право є основою для права країн континентальної системи права, то відшкодування шкоди існує в праві всіх європейських держав. [4, с. 197]. Під шкодою (harm, loss, damnum, impairment) у цивільному праві США розуміється втрата (знищення) або зменшення певної особи її законного інтересу. За своїм змістом шкода поділяється на майнову та моральну [6]. Як цивільне право України, так і деліктне право США визначає відповідальність як за наявності вини, так і за відсутності останньої. Крім того, ступінь певної вини заподіювача або її відсутність є підставою для віднесення правопорушення до то чи іншого виду деліктів. За зазначеною ознакою у США розрізняють умисні делікти, делікти за наявності недбалості заподіювача шкоди і делікти, що передбачають настання відповідальності без наявності вини [7, с. 193]. Під моральною шкодою в американському праві розуміють економічно невимірювану шкоду, тобто шкоду, яку завдали негрошовими інтересами (нематеріальним благам і немайновим правам) іншої особи. Моральна шкода завжди пов'язана з правопорушенням і є юридичною шкодою. Вона завдається різними поймаєними деліктами, при чому один поймаєнений делікт здатен завдавати різні види моральної шкоди [8, с. 17].

Висновки

Цивільно-правову відповідальність за прояви насильства визначено як передбачене законом і забезпечене силою державного примусу правовідношення, яке настає в ре-

зультаті вчинення насильства і виражається в обов'язку кривдника понести додаткові обмеження майнового характеру з метою найбільш повного відновлення або компенсації порушених прав постраждалої особи.

Найбільш проблемним серед заходів цивільно-правової відповідальності за прояви насильства є правове регулювання компенсації моральної шкоди, у вирішенні цього питання доречно застосувати до досвіду США (ввести в національне законодавство – термін делікт).

Одним з основних показників демократичної та правової держави є те, наскільки ефективно в країні здійснюється захист прав громадян. Механізм юридичної відповідальності, перш за все, покликаний охороняти права осіб.

Література

1. Цивільне право : підручник : у 2 т. / Л. М. Баранова та ін. ; за ред. В. І. Борисової. Харків : Право, 2011. Т. 1. 656 с.

2. Цивільний кодекс України : від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Законодавство України* : база даних. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 28.01.2025).

3. Виноградов А. К. Поняття та види насильства в сім'ї в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 1. С. 50–53.

4. Митрофанов І. І., Гайкова Т. В. «Шкода» та «збитки»: співвідношення понять. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2012. Вип. 3. С. 196–200.

5. Нємцева А. О. Теоретичні аспекти відповідальності без вини у цивільному праві. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 4. С. 27–32.

6. Restatement of the Law, Second, Torts: The American Law Institute. URL: https://cyber.harvard.edu/privacy/Privacy_R2d_Torts_.htm (Access date: 09.01.2021).

7. Борисова Ю. Є. Підстави виникнення деліктних зобов'язань у цивільному праві України та США. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2019. Т. 24, вип. 1. С. 193–200.

8. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законо-

SUMMARY

The measures and methods of civil liability for the acts of violence were considered. The concept of measures and methods of civil liability for the acts of violence was revealed.

The article defined civil liability for committing an offence of violence, emphasised that in these legal relations contractual and tort liability were applied, which consisting of damage, unlawful behaviour, causal relations between them and guilt. The author revealed the content of these categories.

The author consolidated the experience of civil liability for the acts of violence in Europe and beyond, as well as outlined the possible ways of its implementation in modern legislation.

The author analysed academic sources and civil law provisions regarding the grounds of civil liability for the acts of violence.

Thus, addressing the issues of measures and methods of civil liability for the acts of violence should accelerate the national law adaptation to the models established in the world, and Ukrainian civil law requires a consistent study of the civil liability measures and methods for the acts of violence.

Keywords: national and international legislation, legal liability, civil liability, rights protection and defence.

давством України: теоретичні проблеми : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 40 с. С. 17.

9. Присяжнюк В. П. Цивільно-правова відповідальність за збиток і шкоду, що завдані працівникам правоохоронних органів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 18 с.

10. Кот О. Проблема зловживання суб'єктивним правом у цивільному праві України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 133–141.

11. Іващенко В. В. Цивільно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 66–69.

12. Янчук А. В. Відшкодування збитків як спосіб захисту цивільних прав та інтересів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 220 с.

13. Примак В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 432 с.